

Osnovne misli k bodoči zgodovini slovenskega slovstva.

Dr. Dragan Šanda.

Slovstvo je cvet na stebelu kulture vsakega naroda. Kar je v organizmu človekovem njegov duh, to je v organizmu vesoljnega človeštva literatura: izraz najvišje potence v človeški bitnosti. Ona je kulminantna točka v veličastnem razvoju narave, težečem iz teme k luči, iz nižin v višave. Najvišje, kar je zmožen misliti duh človeški, je ustvarjeno v poeziji in nje nerazdružljivi sestri filozofiji. Z literaturo stopi človeštvo za en korak iz svojega kroga v nadčutnost, z njo se začenjajo tajnosti metafizičnega življenja, katerega posamezne pojave človeški duh s svojimi ozkimi premisami more komaj slutiti. Na drugo stran, rekli bi navzdol, je literatura materijalizacija narodove psihe, zrcalo načina, po katerem pojmuje narod življenje in naravo, najbolj zanesljivi barometer kulture. Kakor se v posameznem človeku nagiblje razpoloženje na to in ono stran in ž njim padajo ali se dvigajo njegove duševne zmožnosti, tako je literatura na stopinjo natančen izraz tega neprestanega valovanja razpoloženja in zmožnosti v organizmu narodovem, znak napredka ali nazadovanja, merilo kulturne višine.

Vprašanje o zgodovini slovenskega slovstva se z Glaserjevo knjigo še ni rešilo. Čule so se trpke sodbe in nepravilne v več ozirih, vsi tisti pa, ki so pričakovali estetično pisane zgodovine, so bili razočarani. Estetska slovstvena zgodovina je popis ože literarnih dogodkov, raziskanih po vzroku ter neposrednih in posrednih posledicah, ocenjenih po njih pomenu, vplivu in stališču v sodobnem gibanju lastnega in svetovnih slovstev, z vednim ozirom na sorodne pojave drugih dob, pred vsem pa presojevanih z objektivnim očesom umetniško čutečega duha, ki priznava, da čista umetnost kot pojav zase nima namena izven sebe. Tega stališča Glaserjeva knjiga nima: ona konstatira posamezne literarne pojave zase, ne da bi se zadostno ozirala na njih pomen, vpliv in posledice; prezrla je notranje življenje literature, ono tenko, komaj vidno vez, ki spaja literarne dogodke med seboj tako, da dobimo vtisk neprestanega

valovanja, vtisk dolge vrste biserov, katerih rdeča nit je po njih samih zakrita; prezrla tudi oni neprestano se vršči vpliv človeške družbe na poeta-človeka, vsled katerega so poetova dela izraz kompromisa njegovega svetovnega nazora z razvojno stopnjo sodobne človeške družbe; pred vsem pa primanjkuje njenim ocenam estetske globine, ki bi izcrpila literarnemu pojavu njegovo poetično bistvo, marveč visi na površnih formalnostih. Vse to pa ne manjša vrednosti Glaserjevi knjigi v drugem oziru: prva knjiga je pri Slovencih, ki je zbrala nakopičeni literarni material, uredila dejstva v celoto in s tem postala neogibni prvi pogoj estetski zgodovini kakor kamen pod dletom kiparjev, ki mu bo dal umetelno obliko. Mislimo celo, da je v tem prijazna naklonjenost usode, ako smo Slovenci dobili bibliografsko pred estetsko zgodovino: bodočemu estetu ne bo treba cepiti svojih moči z nabiranjem, pred vsem pa ima pred sabo vzgled pogreškov, ki se jih mora ogniti, da ohrani svoji knjigi nad vse potrebno preglednost. Ni dvoma, da bi bila Glaserjeva knjiga kot estetska zgodovina postala manj temeljita, nego bo morala biti knjiga bodočega našega estetika, ako si hoče ohraniti trajno vrednost in si pridobiti hvaležnost narodo.

V naslednjem spisu podajemo nekaj misli o zasnovi te bodoče estetske zgodovine slovenskega slovstva.

I.

Vsaka slovstvena zgodovina mora vpoštovati troje smeri, oziroma mora biti pisana s treh stališč: zadoščati mora literarnim dejstvom s kulturnega, s filozofsko-estetskega in z objektivno-materialnega stališča.

Kulturno stališče zadeva življenje slovstva v stiku z življenjem družbe, odvisnost literarnih dejstev in oseb od časovnih razmer. Življenje družbe je obenem njena zgodovina; zato je stik slovstva z zgodovinskimi dogodki neoporečen. Toda tu so slovstvenemu zgodovinarju stavljeni meje: samo v kolikor slovstveni pokret izvira neposredno iz kulturnih odnošajev, v toliko so kulturni oziri opravičeni v zgodovini slovstva. Zato ne sme kulturna smer prevladovati v njej tako daleč, da bi glede prostora imela isto obsežnost kakor slovstvena dejstva, ali celo, da bi ta izginjala in bi splošnost pokreta stopila v ospredje: to je naloga kulturne zgodovine kot take. Slovstvo pa je v prvi vrsti duševno življenje posameznikov, in šele vsota takih posameznikov, ki so svoje ideje in čuvstva izrazili v obliki jezika, vsebuje pojem slovstva. Glaserjevi knjigi se more

očitati po pravici, da je kulturno stran preveč naglasila in postala s tem nepregledna. Svetovno-zgodovinski pregledi posameznih dob ne spadajo v slovstveno zgodovino slovenskega naroda, ker čutijo vpliv svetovne zgodovine pred vsem le faktorji, ki spet sami odločujejo, t. j. države kot take. Predno pride visoki val svetovnega dogodka v slovensko zakotje, je oslabel v komaj vidno valovanje. Le literature samostojnih narodov z lastnim vladarskim dvorom, tradicijami in zgodovino čutijo in so odvisne od političnih odnošajev v večji meri; to kažejo zgodovine svetovnih slovstev, med njimi zlasti španska, kjer je propad države izza XVII. stoletja povzročil dvestoletno stagnacijo literarnega pokreta, dočim je za časa višine španske slave v XVI. stoletju tudi njih literatura prevzela vodilno vlogo v svetovnem slovstvu. Dokler Slovenci ne bodo imeli svoje države in sami odločevali o svoji usodi — le v tem je koncentriran oni velikanski vpliv zgodovinskih dogodkov na življenje in nehanje narodove psihe, — dotlej ostanejo zgodovinski vplivi na slov. slovstvo tako neznamni, da jih gre poudariti le ob izrednih prilikah reformacije in francoskega prevrata, ne kaže jim pa odločiti stalnega mesta. Estetski zgodovinar se bo sicer vedno moral ozirati na kulturne odnošaje, a takorekoč le mimogrede, v tekstu, naglašujoč jih le tam in v toliko, kjer in v kolikor osvetljujejo slovstvene razmere.

Jasneje sta začrtani ostali dve stališči. V koliko so mogli pisatelji vdihniti svojim delom pravo estetsko vrednost; v koliko so poglobili mišljenje narodovo, razširili obzorje idej in oblik v domači ter ugled pri tujih literaturah; v koliko so dvignili kulturno stopnjo svojega naroda v krogu izpopolnitve človeštva sploh: to določiti je naloga estetsko-filozofske smeri. V kolikor pa so proizvodi posameznih pisateljev neposredno rodili nove struje, dajali pravec na to ali ono stran, vsa veriga neposrednih slovstvenih dejstev: to je vsebina objektivno - materijalnega dela v slovstveni zgodovini, katero nalogo je, kakor omenjeno, pri nas izvedla že Glaserjeva knjiga.

Ni tajiti, da meje teh nalog slovst. zgodovinarja niso strogo začrtane, da prehajajo druga v drugo, kakor se vobče stoteroliko življenje ne da vklepati v ozke filozofske pojme. Od bogastva individualnega zamišljanja, ki ga je zmožen slovstveni zgodovinar, bo naposled ostalo odvisno, kako da ravna v posameznih primerih: da tu poudari kulturno smer, drugje spet navaja samo dejstva, ker doseže ž njimi laže svoj namen in bolje spoznamo objektivno

resnico, ako literarni dogodki govore sami zase. V tem večnem boju zamišljene teorije z življenjem realnosti je mogoče določiti le splošne principe metode, direktive dela, v posameznostih pa bo posebnost slučaja zahtevala posebnost obdelave. Le tako se bo izognil največji napaki slovstvene zgodovine: Prokrustovi postelji šablone. Šele tedaj je slovstveni zgodovinar kos svoji nalogi, kadar dospe do harmonije med snovjo in obliko: snov so tu literarna dejstva, oblika pa je način, po katerem jih slovstveni zgodovinar zamišlja in predstavlja čitateljstvu. In kadar se mu je posrečilo izcrpiti iz snovi ono, kar se objektivno tudi v njej nahaja, kadar ni povedal preveč, a tudi ni povedal premalo, ampak izrazil samo objektivni podmet (substrat) pojavov, v kolikor ga je človeku vobče mogoče spoznati: tedaj je dosegel svoj namen.

Poleg teh splošnih direktiv pa je še mnogo posameznosti, na katere mora paziti bodoči naš estetik, ako hoče, da bo njegova knjiga služila svojemu namenu.

Glavni nedostatek Glaserjeve knjige, ki ga ji očita malodane vsakdo, je njena nepreglednost. Priznavamo, da ni lahko v obilici snovi zakopanemu kritiku paziti na preglednost, vendar to ne opravičuje nedostatka samega. Nepreglednost kaže nezmožnost, obvladati snov, kaže, da je kritik podlegel materijalu. Preglednost se zdi na zunanje lahek pojem, vendar vsebuje v sebi vso slavo slovstvenega zgodovinarja: klasifikacijo literarnih pojavov po njih važnosti v razvoju slovstva ter njih ureditev na tak način, kakršen ustreza objektivni resnici. Ako je slovstv. zgodovinar dosegel to dvoje, mora literarni pokret stati pred nami kot ena živa vez vzrokov in posledic in vso slovensko literaturo moramo videti kot eden velik organizem, kakor cvetlico, ki ji z enim pogledom premerimo razrastke na njenem stebelu, dehteči cvet na njegovem vrhu in okolico, iz katere je vzrasla, z eno besedo: videti moramo vso celoto razvoja kot iz visoke perspektive. Toda ne samo v teh velikih splošnih obrisih, tudi v malem je preglednost materijala velika, če ne še večja umetnost. Slovstveni zgodovinar bo našel na svojem potu mnogo po sebi neznatnih literarnih dejstev, ki bodo, postavljena na pravem mestu, kakor blisk z nenadno svetlobo obsijala in razjasnila literarni položaj, ki pa so v miljeju, kamor po objektivni resnici ne spadajo, ne le samo nejasna, ampak temnijo tudi preglednost nesorodnega sosodstva. Vsa skrivnost preglednosti temelji torej v vednem spoznavanju in uvaževanju pravega razmerja posameznosti k celoti, v družitvi daleč raztresenih, a sorodnih pojavov v homogeno skupino in naposled

v tem, da se vsakemu literarnemu dejstvu ali osebi odkaže njiju važnosti primeren prostor obdelave. Da je Glaserjeva knjiga tako nepregledna, je zakrivila njegova metoda, ločevati živi organizem slovstvenega razvoja v dve rubriki: vsaki dobi je postavil na čelo „slovstveni pregled“ in njemu je sledila kot stalna druga rubrika „pisatelji“. S to šablonsko razdelitvijo je bila enotna slika slovstvenega razvoja nemogoča. Kajti literarno dejstvo je bilo vsled tega treba po subjektivnem mnenju podrediti tej ali oni rubriki, dasi so — kakor naravno — spadala v obe. Vsaka obeh rubrik pa je morala postati nepopolna, ako se je pisatelj hotel ogniti ponavljanju že omenjenih dejstev. Pri važnih dejstvih je to bilo vobče nemogoče, zato v Glaserjevi knjigi taka ponavljanja niso redka. Vsled te metode je v knjigi prišlo do literarnih kurioznosti: Japelj in Linhart, katerih glavna literarna dela spadajo v leta 1780—1790, sta obravnavana neposredno za pravopisnim bojem, ki se je pričel z Danjkovo slovnico iz leta 1824., torej zapoznela za malodane štirideset let. (Glaser II. zvezek, str. 43.—58.) Metelko, ki ima slovstveno važnost le v abecedni vojski s svojo slovnico iz l. 1825., je na vrsti za Prešernom, čigar delovanje spada po svojem višku v leta 1830.—1840. (Glaser II. zvezek, str. 147. ozir. 164.) Kleinmayrova zgodovina iz leta 1881., dasi brez znanstvene vrednosti, nadkriljuje vendar Glaserjevo knjigo glede preglednosti tako daleč, da je bodoči naš estetik iz tega ozira ne bo mogel izlahka prezreti. Poudariti pa je treba, da ima Glaserjeva knjiga v kljub nepregledni celoti zelo pregledno pisane posamezne sestavke, zlasti o pravopisni vojski in Glasnikovi dobi.

(Dalje prihodnjič.)

Marici na grob.

Giprese lahko trepečejo,
grobovi mirno spe,
skrivnosti večne šepečejo
upanje v mrtvo srce . . .

Povešenih rok, polmrtvih lic
žalujke plakajo,
pomladnih rož, razcvelih cvetic
grobovi čakajo.

Tu milost božja mir deli,
tu hrepenenje kraljuje,
tu človek nič ne govori,
tu čaka samo in vzdihuje:

O svetla večnost, to si ti,
ki v te je srce verovalo,
verjelo je v jasne, svetle dni
mlado srce in zaspalo . . .

Griša.

Osnovne misli k bodoči zgodovini slovenskega slovstva.

Dr. Dragan Šanda.

II.

akor na splošno je treba tudi v posameznostih popolne revizije stvarine. Cele dobe bodo morale na kritično sito in literarne stroke bo istotako treba oceniti primerno zahtevam moderne kritike.

Omenili smo, da so v Glaserjevi knjigi konstatirana literarna dejstva in struje, ne da bi se bile preiskovale skrivnostne vezi, ki se opletajo okoli njih. Pridobitev moderne literarnoznanstvene vede pa obstaja baš v razkrivanju notranjih sil, ki delujejo v literarnem pokretu. Slovstvo je živ organizem, ki prede od dejstva do dejstva mrežo skrivnostnih niti, in često vodi od enega dejstva taka nit do daljnega drugega, ki na zunanje nima z njim nobene zveze, od dobe do bobe, od vrste do vrste, iz domačih krajev daleč tja v svetovne literature.

Tako segajo — da začrtamo primer — po našem mnenju skrivne vezi od Vodnikovih pesmi do one, rekli bi „objektivne“ poezije pesnikov Bleiweisove dobe do Stritarjevega nastopa. Ta poezija objektivnega, ne individualnega pojmovanja pojavov ob človeku nima duhovitih metafor, globokih misli, nazorov o življenju, ampak riše predmet svojega čuvstva s preprostimi besedami brez patosa. Razloček med višjo in to objektivno poezijo je ta, da liričnemu motivu ni vsebina reakcija pesnikovih čuvstev na razne zunanje vtiske, ampak miren opis poetovega predmeta kot takega. Ker izgine pri tem čuvstvovanje, stopi tudi pesnikova individualnost v ozadje in na odru pesniške situacije stoji le predmet sam in njegova svojstva so vsebina motiva. Taki objektivni motivi so bili „lirija oživljena in zveličana“, taki tudi Vodnikove „Pesmi bramborske“. Tu bi imeli notranji vzrok, da se je slovenska lirika do Stritarjeve dobe in še nekoliko v nji gibala v tej objektivni smeri vsled tradicij izza Vodnikovega časa. Rodoljubna lirika Bleiweisove dobe ni tako bujno vzcvetla le vsled političnega položaja, ampak tudi pod Vodnikovim vplivom. Te objektivne smeri so se

7*

držali tudi pesniki okoli „Čebelice“ in po njih je prešla v dobo „Novic“ in „Glasnika“. „Pesmi brambovske“ kot posebna vrsta čustvenega izražanja imajo v principu celo vrsto naslednikov: Slomšek, Vilhar, Cegnar, Umek, Trstenjak, Orožen i. dr. so peli prav po objektivnem načinu „Zadovoljnega Kranjca“, ker Prešernovega vzleta niso umeli ali ne dosegli. Tudi Prešeren, ki je vsled svojega genija in krepke individualnosti izjema, ima nakatere objektivne motive: „Zdravica“, „Vojaška“ i. dr. spadajo semkaj. Do Stritarja je ta smer izčrpala samo sebe, zato prodere Stritar, dasi ni poetična individualnost, s svojim idealizmom. Na drugi strani se v tej rodoljubni liriki križa tudi vpliv tujih literatur, namreč vpliv one po svobodi hlepeče, bojevite poezije pod Napoleonom tlačениh narodov. Da pa je nastala ta objektivna smer že pri Vodnikovih pesmih, za to leži vzrok v naši narodni psihi, ki je tej mirnoobjektivni smeri brezstrastnega poetičnega zamišljanja že po svoji naravi nagnjena. Pojemovni način slovenske narodne pesmi, epske in lirske, ni v bistvu nič drugačen, nego je v Vodnikovih brambovskih pesmih. Pri drugih slovanskih narodih, zlasti pri Ukrajincih in Srbih, je to poetično pojmovanje mnogo bolj strastno-čustveno in v lepih metaforah zasnovano. Isti pojav pa se kaže tudi v narodni poeziji svetovnih literatur: francoski zarodni epos o Rolandu in španski o Cidu si sta glede pojmovnega načina v istem razmerju kot čustvena ukrajinska lirika in objektivna narodna pesem slovenska.

Vobče bo naš bodoči estetik pri ocenjevanju liričnih proizvodov moral zavzeti posebno oprezno stališče, ako noče zaiti v subjektivnost. Dočim se namreč epika in dramatika gibljeta v precej določeno začrtanih obrisih in ju je s kritičnega stališča v pododdelke mogoče deliti le tam, kjer mejita na liriko ali med seboj prehajata druga v drugo, vidimo pri liriki ravno nasprotno, namreč množino nians, katerih število je ravno toliko, kot je temperamentov, kot je čustev, ki so njeni glasniki. Lirika je v bistvu psihofizičen pojav: reakcija čustvenega življenja v posamezniku na fizične zunanje vtiske, izražene v konkretni obliki jezika ali glasbe. Vtiski dobijo obliko od čustva, katero so vzbudili, ta oblikujoča čustva so pa zopet stoterna, in reflektivna, elegična, erotična, domorodna, veseljaška lirika in čustvena lirika v ožjem zmyslu (Jenko) so samo izrazitejše nianse v tem skoro nepreglednem stopnjevanju čustev. Popolnoma pristransko stališče bi zavzel kritik, ki bi eno vrsto cenil više od druge in dajal prednost na primer reflektivni pred erotično liriko. Kajti predmet lirične koncepcije more biti bolj

ali manj ugoden za poetično obdelavo, nikakor pa ne more biti merilo poetične vrline. To merilo je edinole globokost poetičnega čuvstva in lepota oblike, t. j. načina, kako je predmet pojmovan. Kajti brez tega čuvstva bi bil predmet ostal mrtev, le čuvstvo poetovo mu je moglo vdihniti življenja, zato je tudi zaslugo meriti samo po tem čuvstvu. Subjektivno lahko ta ali oni odlikuje eno vrsto lirike pred drugo, toda za objektivnega presojevalca ima z globokim čuvstvom pisana zdravica isto vrednost kakor nežna erotična pesem. Odlikovanje ene vrste pred drugo je stvar subjektivnega temperamenta, kateremu se objektivni kritik ne sme vdati.

Poudarili smo to načelno razliko zategadelj, ker bo le s tem merilom naš slovstveni zgodovinar ostal pravičen lirskim pesnikom Bleiweisove dobe. Dasi v izklesani obliki ne dosežajo Prešerna in Jenka, vendar se nahaja med njih pesmimi marsikateri biser lirične poezije, ki živi sicer uglasben v ustnem sporočilu narodovem, kritika pa ga je bolj ali manj že pozabila, dasi tudi estetskemu bralcu nudi pravi užitek. Za zgled navedimo „Napitnico“ Val. Orožna (Zbr. sp., str. 35.), ki po nežni preprostosti oblike in harmoniji prelivajočih se misli ne zaostaja mnogo za Prešernovo „Zdravico“, in „Lastovke slovo“ (str. 9.), ki po svoji nežnosti doseže Gregorčiča. Da je bil Orožen lirski navdahnjen talent, kaže površen pregled, a borba z jezikovnim izrazom skazi prečesto pri njem kakor pri njegovih sodobnih vrstnikih lirski vtisk. Dovršenejša sta Cegnar in Umek.

Naloga kritikova bo, opozoriti na vse to, kar je boljšega v teh pesnikih, naloga Matice Slovenske pa bi bila, izdati antologijo najboljših njih motivov in jih tako rešiti pozabljenja. Izbiranje in sestava pa se naj poverita priznanim pesnikom našim, kajti le ti imajo v tem odločilno besedo. K temu bi pristavili tudi — ker nanese prilika —, da bi bila Matica dolžnost, izdajati rokopisno ostalino cele vrste starejših naših pisateljev namesto obširnih korespondenc, ki so za naše slovstvo manjšega pomena.

Vobče si bo moral naš bodoči estetik glede ocenjevanja posameznih pisateljev biti in ostati vedno v svesti velike svoje odgovornosti nasproti narodu. Strogo bo treba preudariti, predno se sodba zapiše. Kajti njegova slovstvena zgodovina bo estetska in kot taka bo dajala pravec na razne strani. Po njej šele se bodo cenili literarni talenti, v njenem duhu bodo vzgajali mladino in literarni okus se bo po njej odločil morda na pol stoletja naprej. Po njej se bo tudi ravnalo znanstvo drugih narodov in od njene trezne in objektivne sodbe bo odvisno mnenje, ki ga bo izrazila

svetovna literatura o duševnih zmožnostih naroda slovenskega. Šlo bo torej za to, da se zasveti vse bogastvo slovenske psihe v pravi luči in da se ne izgubi nobeden biser v prahu pozabljenosti. Nanovo bo treba prečitati vse lirske in epske proizvode, posebno take, ki jih naša kritika doslej ni uvaževala ali jih je obsodila. Bodoča zgodovina našega slovstva mora biti pisana le na podlagi lastne sodbe kritike: vse mora biti vnovič ocenjeno, vnovič klasifikovano, naše slovstvo mora doživeti svojo prvo renesanso. Kako velika sicer odgovornost proti manom zaslužnih delavcev prejšnjih dob, ako bi jih ne cenili po zaslugi, dasi so nam dali podlago sedanje kulture naše!

(Konec prihodnjič.)

Carigrajske vizije . . .

I.

Pozdravljen mi, oj zlati Carigrad,
 šumeči Bospor, minaretni gaj,
 in v rožah smehljajoči se Seráj! . . .

Aja Sofija, cerkev blaženih . . .
 Ti križ na grobu si poráženih
 borilcev, v smrti utoláženih . . .

Ah pridi, Kristus, še enkrat na svet,
 razpni tu roki in — na križ razpet —
 objemi svet in blagoslov mu daj,

mir izgubljeni . . . in ljubezni srečo! . . .
 Odkleni ženi tu hárema ječo . . .
 in v lepših rožah bo dehtel Seráj!

* * *

In v lepših rožah bo dehtel Seráj! . . .
 Samota temna jim ne bo družica
 in ne zastirala otožnost lica . . .

in lepši bode usten teh smehljáj,
 in teh oči — zdaj v solzah se rosečih —
 pogled bo — upajočih in ljubečih! . . .

Irma. (Pavza.) Duša moja! (Poljubi ga.)

Stotnik. Vem, da te preveč ljubim.

Irma. Pozabi! Poglej, kako te imam rada . . .

Stotnik (poljubi).

Hrast. No, vidite, vidite! Sedaj pa kar v čoln! Še lepa vožnja bo. Vidite, vidite, saj sem rekel, da je Irma dober otrok!

Irma (k dr. Frasu). Sedaj vam ponujam jaz roko!

Stotnik. Kajne, gospod doktor, vi mi ostanete tudi še nadalje odkritosrčni?

Doktor. Da, tudi nadalje vam bom odkritosrčen! — (Da Irmi roko.) Sedaj, ko vam ponujam roko, pa nisem niti vam, niti njemu odkritosrčen! (Odide.)

(Zastor.)

Osnovne misli k bodoči zgodovini slovenskega slovstva.

Dr. Dragan Šanda.

(Konec.)

osebno pažnjo bo treba posvetiti posameznim literarnim strokam. Gojili smo Slovenci doslej najbolj liriko in epiko, zato bo treba zlasti ti dve vrsti prikazati kot pregledni celoti z njiju začetkom, razvojem in sedanjim stališčem. Tu se bo v množini lirskih talentov pokazalo, kako zelo je slovenska psiha lirskega značaja. Bolj, nego se je to zgodilo v Glaserjevi knjigi (I, 143), bo treba naglasiti dejstvo, da se naša posvetna lirika ni začela z Devovimi „Pisanicami“ leta 1779., ampak da segajo prvi pojavi njeni že v leto 1732. pod staroklasičnimi vplivi, nabožna lirika pa da se začenja že s Trubarjem (1550) in vobče s protestantskimi pisatelji, ki so na cerkveno pesem polagali veliko važnost. Tudi to nabožno liriko, ki se je pri Slovencih tako bujno razcvetla, bo treba pregledati in izdati v antologiji ono, kar je v nji umetniškega.⁵ Ravno tako bo treba poudariti, da ima slovenska dramatika svoje prve korenine že v

11*

letu 1721., ko so kapucini v Škofji Loki začeli predstavljati pasijonske igre v slovenskem jeziku, da so torej Devova opereta „Belin“ in Linhartova igrokaza iz leta 1790. že druga etapa. V razvoju lirike bo treba zasledovati staroklasični vpliv na zgoraj omenjene pesmi iz leta 1732. mimo Vodnika, ki je poslovenil Anakreonta, in mimo Prešerna, v čigar pesnitvah je izraz najvišje umetnosti njih klasična harmonija in umerjenost misli, mimo pesnikov Bleiweisove dobe, katerih citati in pesniške oblike nas opozarjajo na klasični vpliv do najnovejšega časa. V romanu bo treba ločiti posamezne vrste ter jih obravnavati posebej po njih razvoju, zlasti zgodovinski in humoristični roman. Humoristično pojmovanje sveta in življenja se nam sploh zdi neko značilno svojstvo slovenske psihe in Vodnikova znana avtobiografija je za to karakterističen primer. Ta humor je treba izraziti le v umetniški obliki — in novo vrsto pristnonarodne slovenske umetnosti vidimo pred sabo. Žal, da so naši pisatelji, ki so od narave obdarovani s tem solnčnim talentom, ta humor kot umetniško stroko vpoštevali šele v najnovejšem času. Da se ta vrsta izpopolni do čim večje umetniške oblike, bi bilo treba izdajati posebno „humoristično knjižnico“, kateri bi na čelu bil spis „Groga in drugi“, ter poleg novejših bi marsikateri starejši humorist, kot Ogrinec („Pismo Ošpete Skomrahe ta Janezastemu Skomrahu, ki na Dunaju za doftarja štedira“), Erjavec, Mencinger itd., stopil v posebnih knjigah zopet pred slovensko občinstvo. Ta humor hrani v sebi kali za umetniško satiro v velikem slogu, in morda vstanejo Slovencem kmalu njih Cervantes, Rabelais, Swift ali Fielding. Izmed mlajših bi morda talent Vladimira Levstika uspel na tem polju. Tudi mnogobrojno pripovedno slovstvo izza Bleiweisove dobe bo treba nanovo prečitati in razvrstiti po estetski vrednosti. Ta ločitev in obdelava po posameznih literarnih strokah bo eden glavnih pogojev one za slovstveno zgodovino prepotrebne preglednosti.

Ne le o literarnih strokah, ampak tudi o posameznih dobah bo treba izraziti njih posebni značaj ter dvigniti v ospredje ona dejstva in imena, ki dajo tem dobam svoj pečat. Pohlinova doba in mož, po kateri se imenuje, se nam v Glaserjevi knjigi ne zdita ocenjena po važnosti, ki jima gre. Agilni duh Pohlinov sicer ni imel sreče na jezikovnem polju, a njegova izredna delavnost v spisovanju knjig ni radi tega nič manjšega pomena za uglajenost jezika v slovstvene namene. Ni smeti pozabiti, da so nastopile Devove „Pisanice“ takoj za Pohlinom, da je le-ta bil Vodnikov učitelj in da je oživel pod njim prvi naš literarni krog „Academia opero-

sorum“ ali „Lublanska teh delavnih modrina“, pri katerem nahajamo razen Pohlina tudi Deva in Linharta z latinskimi, za osebo značilnimi psevdonimi: „Novus“, „Agilis“, „Utilis“. Vobče bo zgodovina razvoja našega jezika morala imeti v bodoči naši slovstveni zgodovini svoje posebno poglavje, kakor je običajno pri zgodovinah svetovnih slovstev, n. pr. Petit de Julleville za francosko. Marsikomu bi se rapidni razvoj našega slovstvenega jezika zdel uganka. Kdor pa pomisli na množino navora, ki so ga posvetili naši jezikoslovci raziskavi slovenskega jezika, pomisli, da se je od Bohoričeve do Janežičeve slovnice po našem štetju spisalo nič manj nego devetnajst slovnice slovenskega jezika, izmed katerih jih spada na eno samo stoletje od Pohlinove dobe do Stritarja sedemnajst, ta bo smatral dejstvo, da je s Cankarjevo prozo — ako izvzamemo terminologijo nekaterih še neobdelanih strok — veličastna stavba našega jezika dovršena, za naravno posledico velikega, skozi celo stoletje se raztezajočega tihega truda naših slovničarjev. Razumljiv pa bo obenem tudi oni, rekli bi, jezikoslovni način estetske kritike v slovenskih listih preteklih desetletij, ki pri oceni lirskih in epskih proizvodov ni pozabil omeniti, da li so rime čiste ali slabe in da so morda ti ali oni participi tega ali onega pisatelja dobra ali slaba stran njegove proze.

Tako bo tudi Bleiweisovi dobi treba razbrati njen značilni pečat. Ta doba je bolj kulturnega nego estetskega pomena, a zato nič manj važna od kake druge. Njeni pisatelji sicer povečjem niso rojeni poeti, nego le prešinjeni onega velikega hrepenenja vseh slovenskih slojev, koristiti kjerkoli in kakorkoli svojemu narodu in njegovi prosveti. Ni je doslej lepše dobe v kulturni zgodovini Slovencev nego doba taborov, te marljivosti na vseh poljih. In izraziti ter oceniti s pravimi, objektivne resnice dostojnimi besedami to popolno nesebičnost, po kateri se odlikuje preteklost od žalostne sedanjosti: to naj bo vsebina tudi slovstvene zgodovine, kadar bo pisala o Bleiweisovi dobi. Pokazati bo treba na splošno, da bi še dolgo ne stala ponosna stavba naše kulture in bi daleko ne bil upravičen ta upapolni naš pogled v bodočnost, ko ne bi bili z napornim delom izgreblji fundamentov naši predniki.

III.

Slednjič še besedo o naši kritiki in o estetskem merilu, ki bi ga naj upotrebljavajal slovstveni zgodovinar!

Ni vsak kritik, kdor čuti v sebi nagnjenje do kritikovanja. Prava, umetniška kritika je zmožnost, prodirati skozi množino zunanjega

lišpa do bistva pojava, izločevati jedro iz postranskih okolnosti, združevati raztresene vzroke in posledice v eno celoto, pred vsem pa treba kritiku umetniškega čuta in globoke ljubezni do predmeta. Velik kritik je v razvoju slovstva enoliko vreden pojav kakor velik pesnik. Pesnik stopi s harmonijo svojih pesnitev pred čuvstvujoče srce čitateljstva, kritik, razkrajajoč to harmonijo, pred čitateljstva razum. Kako zelo je v slovstvu oboje potrebno, kaže zlasti naša literatura: bili bi morda za eno stopnjo naprej, da je Prešernu nastal pravi kritik že ob njegovi smrti. Kajti moči, ki so se cepile v oni gostobesedni domoljubni liriki Bleiweisove dobe, bi bile proizvedle dela trajnejše vrednosti, da so prav spoznale umetniško stran njegove poezije. Stritar ima veliko zaslugo za resnično oceno Prešernovega genija; toda ko bi on ne bil razkrajal le umetniške lepote pri njem, ampak razkazal tudi umetniške ideale njegove, skladno umerjenost jezika, bogastvo misli, globoko umevanje življenja v njegovih poezijah, bilo bi pesništvo Stritarjeve dobe globokoumnejše in naša literatura bi že dokaj prej pomenjala nekaj ne le za slovenski narod, ne imela besede le v ozkem domačem krogu, ampak pri svetovnem slovstvu. Kajti le duh je, ki oživlja, plodi in učinkuje; lepe besede pa in zanosne metafore brez globlje zasnove nudijo užitek le za minljivo razpoloženje bralčeve ter izginejo z njim, ker niso biseri iz globočin, ampak pene s površja. Šele pesnitev, ki posega tako daleč v globine človeške duše, tako globoko v boj človeških strasti, da se je človek spomni ne le ob slučajni priliki, nego tudi v veselju, dvomih in bridkostih življenja ter išče v nji naslaja, krepila in tolažbe in se vrača k nji zopet in zopet: samo taka pesnitev je veličasten glasnik prave umetnosti in ji gre naziv umetniškega dela.

Glaserjeva knjiga je uvedla v našo slovstveno zgodovino mnogo imen, ki po strogi estetski sodbi ne spadajo vanjo. Ta obilica imen, ki je nastala po blagohotnih ozirih na desno in levo in vsled popustljive rodoljubne kritike, je tudi za nekritično oko vidni glavni vzrok, da Glaserjevi knjigi ni pripisovati estetske, ampak le kulturno-zgodovinsko in bibliografsko vrednost. Pisatelja bodoče estetske zgodovine naše čaka velika naloga, popoln prevrat v načinu kritike: ovreči bo moral zastarele estetske nazore, podreti marsikatero, vsled domoljubne kritike lahko priborjeno literarno pozicijo in na njeno mesto postaviti z radikalno in brezobzirno strogostjo imena, ki v resnici zaslužijo, da jih smatramo za vodilna, druga zopet preložiti z primerno razdaljo ter jih omenjati s primerno kratkostjo. Morda

izzove ta brezobzirnost veliko odpora, a neprecenljiva ostane tudi zasluga za naše slovstvo in ne manjša slava pri naših potomcih; kajti naša literatura zadobi s tem novo, prerajeno lice in razvoju njenemu se odpro z očiščenim okusom tudi nove umetniške smeri.

Kakor način bo treba premeniti tudi estetsko merilo slovstvene kritike. Ne oblike niti primernosti metafor, ne stave besed niti jezikovnih posebnosti, ampak notranjo vrednost literarnega pojava v zvezi s splošnim razvojem bo treba oceniti. Povsod bo uveljaviti estetski princip, da predmet poeziji ni le ono, kar biva v istini, ampak tudi ono, kar bi moglo bivati: subjektivna verjetnost poetičnega dejanja se bo s tem umaknila objektivni. Ne obsežnost, tudi ne raznovrstnost tvarin, ki jih je obdelal pisatelj, ampak v kolikor je mogel svojim snovem vdihniti duha, individualnosti in poetičnega življenja, v kolikor je dvignil tragične konflikte posameznikove duše na občečloveško stališče in posvetil v globine človečanstva, ki ne pozna ljudi, ampak le človeka z isto bridkostjo in z istim veseljem, brez mejnikov časa in naroda: le to more biti merilo poetične cene! To je oni kozmopolitizem poezije, ona tipičnost človeških usod, večno ista v večni premembi, ki so jo vedno izražali vsi resnično veliki geniji svetovne literature, bodisi, da so je iskali z jasnim spoznanjem, ali jo čutili instinktivno, in ki potrjuje na eno in na drugo stran: ne oblika, le duh je, ki živi in oživlja!

Velik bo napor in trud pisatelja bodoče naše slovstvene zgodovine, ako bo hotel rešiti svojo nalogo dostojno stvari, a ravno tako sijajen bo sad njegovega truda: veličastna regeneracija slovenske literature!

V spominsko knjigo.

Bodi roža polna svetega dehtenja —
 jaz bom rose sveže ti opojni hlad;
 bodi tiha pesem polna hrepenenja —
 jaz bom zlata struna ti drhtečih nad!

Bodi biser skrit v pečinah pod valovi —
 jaz bom skoljka tvoja, tvoj nezmagani stan;
 bodi jadro, v dneve polne smeha plovi —
 jaz bom veter, v tih privedem te pristan!

Vojeslav Molè.

